

H. MOLNÁR KATALIN: ÚT MENTI ÉS TEMETŐI KERESZTEK KAPOSVÁRON ÉS KÖRNYÉKÉN

A somogyi táj- és településkép elmaradhatatlan elemei közé tartoznak a keresztek, amelyek jelző- és tájékoztató pontot is jelenthetnek egyben. Több esetben az ősi településhatárok emlékét őrzik. Ott találjuk a községek bejáratánál és az útkereszteződésekben, de lépten-nyomon találkozhatunk velük a nagyobb települések főterén is, a templomok előtt vagy a hozzájuk tartozó kertben. A temetőekben sírjelként vagy dicsőítő keresztként is előfordulnak. A temető központi részén álló kereszt a hívek közös áhítati helye. A családi házak előkertjében álló feszületek a hozzátartozók emlékére készültek, a szőlőhegyi birtokosok védelmi célból állították fel a dombtetőkön.

A soproni levéltár adatai szerint a szabadtéri keresztállítás szokása a középkorból ered. Ebből a korból az ország területén ma már mindössze egyetlen kőkeresztről tudunk csak, Magyarcsanak határában. A ma fellelhető keresztek a 18. században vagy később készültek.

A keresztállítás hagyománya Magyarországon – így Somogyban is – a római katolikus vallású lakossághoz kapcsolódik, elsősorban Jézus Krisztus megváltó áldozatára emlékeztetett, és az emberek hitben való megerősítésére szolgált.

Alapításuk az emberi élet nagy eseményeihez is kapcsolódhatott: gyász vagy betegség esetén, hálából és fogadalomból, valamilyen bűn enyhítésére engesztelésül, valamint a világháborúban elesettek emlékére is készülhettek.

A keresztek többségét nem az egyház, hanem saját költségükön a hívek vagy közösségek emelték, megáldásuk többnyire a helyszínen, szentmise keretében történt. A keresztek fenntartását, állagának megóvását az alapító családok vagy a közösség generációkon át vállalta. Az írásos kötelezettséget, az úgynevezett keresztalapítványokat az illetékes plébánián tartották nyilván.

A keresztek formavilága a rendelkezésre álló nyersanyagok szerint változott, de az ott élő nép kultúrája és hagyományvilága is befolyásolta. A 18. században a feszületeket a falvakban jellemzően fából, míg a jómódú polgárok lakta városokban inkább kőből állították. A fakereszteket ácsok, díszítésüket pedig az ügyesebb bádogosok és kovácmesterek készítették. A falusi kőkeresztek állítása csak a parasztság anyagi gyarapodásával párhuzamosan, a 19. század elejétől vált egyre gyakoribbá. Ekkor alakultak ki a kőfaragóközpontok a Dunántúlon: Kővágószőlősen, Cserkúton, Pécsváradon és Mecseknádasdon, valamint Keszthelyen. A baranyai és a keszthelyi kőfaragók egymás munkáival Somogy megyében találkoztak. (LANTOSNÉ, 1997, 29.) A Dél-Dunántúlon bányászott világosszürke homokkő olyan alapanyag volt, mely alkalmasnak bizonyult a szobrok művészi megformálására. Eleinte a német ajkú falvakban és városokban, majd egyre több településen állítottak időtállóbb, kőből készült kereszteket. Az ún. vörös kereszteket a települések határában vörös színű terméskőből készítették, hogy távol tartsák a járványokat. „A Dunántúlon a keresztek a fa+öntöttvas, illetve kő+öntöttvas vegyes megoldással készültek.” (S. LACKOVITS, 1993, 113.) A 19. században és a 20. század elején a feszületek felújítása során a természetes követ kiszorította a műkő, valamint a beton.

A keresztek nem egyformák, hanem egyedi alkotások. A feszületen a megfeszített Krisztus látható, alatta az álló fájdalmas Szűz Mária, néha szentek és angyalok szobra is előfordul. A talapzaton található feliraton többnyire az állító neve, szándéka és az állítás ideje szerepel, néha a hely megjelölése vagy valamilyen egyéb sajátosság is olvasható.

A kaposvári keresztek múltjáról, kutatásáról

Padányi Bíró Márton veszprémi püspök 1745–1755 között végiglátogatta egyházmegyéje összes plébániáját, Kaposváron 1748-ban járt. A látogatások alkalmával a templomok mellett a szabadon álló szobrok és keresztek állapotáról is készült jegyzőkönyv, de nem maradt fenn róluk leírás. Kaposváron és környékén a 2. katonai felmérés térképe (1766–1785) négy keresztet tüntet fel. „Egyik a régi keleti temetőben, a másik a Somssich Pál utca tájékán, a harmadik a vasútállomás környékén, a negyedik a Kanizsai és Füredi út találkozásánál, az úgynevezett vöröskereszt helyén. Ezekhez járult 1795-ben az ötödik, a Kapos-hegyen felállított kereszt” – írja Hoss József *A kaposvári plébánia története* című könyvében. Véleménye szerint abban az időben már ötnél több lehetett a városban és a határában, mert a szőlőhegyeken is állítottak korábban keresztek.

Márton–Novák-féle kereszt (1860)

Öreg Márton József és neje
Novák Katalin buzgósága emelte 1860
K... János ... T. A Töröcske felé vezető
út nyugati oldalán álló kereszt.
Mecseknádasdi kőfaragó munkája.
Kaposvár, helyrajzi szám: 1622

A folyó völgybe települt Kaposvár „hegyein” – mert a helyiek így nevezik – szőlőültetvények sorakoztak. E helyeken a hegyközség tulajdonosai kápolnát építettek maguknak, mellé keresztek is állítottak. Az idők során gondoskodtak a javíttatásukról is. „Már az 1790. évi összeírás szerint 310 szőlőbirtokos van Kaposváron, ezek a szőlők a várostól délre fekvő Ivánfa-, Róma-, Kapos-, Som- és Lonka-hegyen helyezkednek el” – írja Zádor Mihály *Kaposvár* című építészettörténeti munkájában. Tulok Ferenc, aki 1805 és 1818 között volt plébános Kaposváron, 1806-ban a Kecel-hegyen a régi fakereszt helyett új fakeresztet áldott meg. A veszprémi levéltár őrzi Jankó János kaposvári plébánosnak az egyházhatósághoz 1805-ben írt levelét, melyben az akkori legrégebbi, 1769-ben állított kaposvári kereszttről tesz említést. Hoss József szerint 1806-ban az akkori temetői és a Kecel-hegyi kereszt megáldására is felhatalmazást kért. (Jankó János 1774–1805-ig állt a kaposvári plébánia élén.) Az 1815-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint tizenegy kereszt közül kettő a temetőben, négy a szőlőhegyen állt, ezek közül csak egy volt kőkereszt, a többit fából faragták.

A templomok kertjében is gyakran helyeztek el keresztet. Jelenleg a plébánia előtt található az 1885-ben állított *Crux Aur*, a vérontás nélküli áldozat keresztje. A Nagyboldogasszony-templom építésének ideje alatt (1885–1886) az irgalmas nővérek zárdájának udvarán állt, templom híján előtte tartották a vasárnapi szentmiséket. Nem messze tőle, a templom északi oldalán áll az 1857-ben Bernáth József somogyi alispán által emeltetett kereszt, mellékalakja az imádkozó Szűz Mária. Hasonló ábrázolást láthatunk a toponári régi temetőben, a Pécsi és a Fenyves utcai, valamint a Kecel-hegyi kereszttek esetében. A mai Kereszt utca az 1887-es kataszteri felmérés színezett térképén szerepel először. A Kanizsai és a Füredi utca találkozásánál állott *Veres Keresztről* kapta a nevét – említi Ladócsy Károly természetrajztanár, a Kaposvár földrajzáról szóló könyvben. (1934–1938 között helyettes óraadó és természetrajztanár volt a Kaposvári M. Kir. Állami Somssich Pál Gimnáziumban.) Hoss József szerint az utca nevét onnan kapta, hogy mindkét végén kereszt állt. A mai Kereszt és Petőfi utca találkozásánál álló feszület 1944-ben megsérült, a hívek adományából állították helyre 1945-ben.

A Keleti temetőben emelt keresztet Kováts Imre kegyes alapítványa állíttatta 1892-ben. A Nyugati temető területén is állnak felajánlásból készült kereszttek (az *Ég és Föld urának keresztje*, 1877; a *Remete-Korosecz-kereszt*, 1899; az *Orbán-kereszt*, 2008). Sok esetben a háborúból való szerencsés hazatérés emlékére állíttatott a család egyik hozzátartozója keresztet (a *Magyar-kereszt* a Kőrösi Csoma Sándor utca és a Bárczi Gusztáv utca sarkánál). A világháborúban hősi halált haltak emlékére készült a *Bank-kereszt* a toponári templom előtt, a *Keczeli-Horváth-kereszt* a toponári régi temetőben, a *Miklós-Gergely-Tóth-kereszt* a kaposfüredi temetőben.

A helyi szakrális kisémlékek kutatása nehéz feladat, mert múltjukról a helytörténeti irodalomban nem található összefoglaló tanulmány. Hoss József szerint a kaposvári plébánia levéltára 1886-ban elkallódott, a város régi levéltárát 1907-ben selejtezés címén megsemmisítették. A keresztekkel kapcsolatos adatok hiányosak, mert a sok év alatt történt keresztpusztulást és keresztállítást nem rögzítette a helytörténeti irodalom. 1942-ben Ladócsy Károly a Kaposvár földrajzáról szóló könyvében az utak mentén és a határban tíz-tizennégy keresztet említ. Hoss József (1881–1969), aki 1923-ban került a Kaposvárra, tudományos alaposággal kutatta a plébánia múltját. (Pápai prelátnak, veszprémi kanonok, székesegyházi főesperes, az Egyházmegyei Hivatal igazgatója 1936-tól.) Húsz éven át tartó szakirodalmi és le-

*Kopits János: A kaposvári
Vöröskereszt Vendéglő 1890 körül*

Bank-Sipos-féle kereszt (1908)

Isten dicsőségére állíttatták Bank József neje Sipos Erzsébet és gyermekeik Borbála és Erzsébet 1908

A toponári városrész régi temetőjének keresztje. Kaposvár, Toponári út, helyrajzi szám: 13722

véltári kutatásainak eredményét *A kaposvári plébánia története* című, 1948-ban kiadott könyvében adta közre, amely egyház- és helytörténeti szempontból is fontos adatokat tartalmaz. A szőlőhegyeken állított keresztok adatait a hegyközségi jegyzőkönyvek tanulmányozásával találta meg, a könyv végén terjedelmes jegyzetapparátus utal erre. Levéltári kutatásai úttörő jelentőségűek voltak, melynek során feltárta a veszprémi egyházmegyei levéltár kaposvári vonatkozású, latin nyelvű anyagát, és beépítette a könyvébe. Hossz József ötvenhárom kaposvári keresztet vett számba, időrendben 1771-től 1934-ig. A kimutatás az alapító nevét, a kereszt helyét jelöli meg. A táblázatba számos 19. és 20. században készült kereszt nem került bele, amelyek a későbbi leírásokban már megtalálhatók. A tájékoztatóból kiderült, hogy az 1800-as évek elején állított keresztok nagy része már nem volt meg a könyv megjelenése idején. A változások későbbi nyomon követéséhez segítséget jelent a Városi Főépítész Iroda által az utóbbi években készített *Kaposvári helyi védelem alatt álló objektumokról* szóló adatlapgyűjtemény.

A keresztok védelme

Keresztjeink, feszületeink környezetünk sérülékeny elemei. A szakrális kisméretűnek nem kedvezett a második világháborút követő politikai helyzet, gyakran nyomtalanul tűntek el a „modernizáció oltárán”, városrendezések, útszélesítések áldozataiként. Komáromi Gabriella irodalomtörténész elmondása szerint az 1940-es évek végén még tér volt a Kanizsai és a Berzsenyi utca találkozásánál, ahol kereszt állt. Ez is a városrendezés áldozata lett. Még az ötvenes években is a keresztől ismert a köznyelv a teret. Ha a történelem nem is szándékosan pusztította el a keresztok többségét, gyakran merültek feledésbe, az idő emésztette el őket, hiszen gondozásuk kockázatos volt ezekben az időkben. Ma ugyan a helyi közösségek ismét odafigyeléssel fordulnak e megmaradt kisméretűek felé, de számuk sajnos töredékére csökkent a száz évvel ezelőttihez képest.

A város belterületén álló keresztok gondozottak, a külső részeken – a dűlőúton, szőlőskertekben – állók az időjárás romboló hatása következtében pusztulásnak indultak, a szobrokon az arcvonások sok helyen elmosódtak, a moha borította be őket. A feliratok sok esetben lekopott, vagy többször átfestették. A keresztok helyreállítása különleges technológiát, restaurátori szakértelemet igényel. L. Szabó Tünde (1943–2004) egykori megyei főépítész már több évtizeddel ezelőtt különös figyelmet

fordított a köztéri szobrok, út menti kereszték állapota és védelmére. Az ő jóvoltából ma már műemléki védettség alatt áll a 19. századi ózaranypusztai fa harangláb és kőkereszt a korpusszal. A város is figyelmet fordít a múlt e különös jeleire, összesen huszonnégy keresztet illet meg a helyi védelem, köztük a Hősök temploma melletti és a kaposfüredi templomkertben álló keresztet is.

A kaposvári szakrális múltunk e szép emlékeinek megőrzésére az egykori keresztállítók családja is gondot fordít. A Kutas János és családja által 1902-ben emeltetett keresztet és haranglábát unokája, Simon László újította fel 2019-ben.

2022 nyarán a hívek adományából a donneri templom mellett állították fel Kling József szobrászművész kőkeresztjét. Péteri Pál emlékére készült, aki 1984-től kezdve huszonhat éven át volt a templom plébánosa. Előtte a templomkertben a második világháború donneri áldozataira emlékeztető kereszt állt.

A művészettörténet-írás nagy adóssága, hogy országosan nem történt meg a kereszték számbavétele, miközben a pusztulásuk zajlik. Csak egyes tájegységek keresztjeiről születtek tanulmányok. *Az Isten dicsőségére. Keresztek és szentszobrok a somogyi országos közutak mentén* című, 1998-ban megjelent könyv a megyében található kereszteteket térképezte fel. A Kaposvár területén található kőkereszteket Balogh János táblázatban rögzítette az interneten 2019-ben. A kereszt helyét, térképét, fotóját, állításának idejét jelöli.

A kaposvári és környéki út menti és temetői kereszték pusztulásának megállítása néprajzi és egyháztörténeti szempontból is sürgető feladat. Minden kidőlt keresztrel a múlt egy darabja semmisül meg.

A fotókat Lőrincz Ferenc készítette.

*Hősök temetőjének keresztje
(1897)*

A donneri városrész temetőjének nagykeresztje.

Kaposvár, Szigetvári utca, helyrajzi szám: 10716 i. képpoldalfalánál.

Felhasznált irodalom és hivatkozás

BALOGH János: <http://kaposvarkereszt.atw.hu/> (letöltés 2023. szeptember 22.)

HOSS József (1948), *A kaposvári plébánia története*. Veszprém, 91.

LADÓCSY Károly (1942), *Kaposvár földrajza*, Budapest, 85.

LANTOSNÉ Imre Mária (1997), *Kőfaragóműhelyek és a kőfaragás emlékei a Dél-Dunántúlon*, *Ethnográfia*, 1–2, 29.

MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (2001), *Szabadtéri szakrális emlékek levéltári forrásai*, in: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*, Veszprém, 320.

S. LACKOVITS Emőke (1993), *Az útszéli kereszték és szobrok egyháztörténeti jelentősége: a vallásos világnézet hordozói*, *Műemlékvédelmi Szemle*, 113.

ZÁDOR Mihály (1964), *Kaposvár*, 92.